

WILLI BANG VE URAL-ALTAY DİLLERİ TEORİSİ*

Klaus RÖHRBORN**

Özet

Akademik yaşamının başlangıç yıllarında ve doktora çalışmasında ele aldığı konu Ural-Altay dilleri olan Willi Bang, bu dillerin akraba olduğuna inanıyordu. İngiliz dili profesörü olan Bang'ın bu konuyla uğraşması, Belçika'da bulunduğu I. Dünya Savaşı öncesinde Türkoloji ile ilgilenmesinden dolayıdır. Bang'ın Ural-Altay dilleri teorisi, "aglutinasyon" yani "bitişkenlik teorisi" diye bilinen teori üzerine kurulmuştur. Bitişkenlik teorisine göre, yapım öğeleri, sözlüksel anlam taşıyan öğelerden ortaya çıkmıştır. Yani yapım öğeleri, somut anlamları unutulmaya yüz tutmuş ve sonunda tamamen kaybolmuş olan sözlüksel öğelerden türemiştir. Bang'ın 1890 yılından başlayarak yazdığı yazılarda yaptığı cüretkâr etimolojiler, bu teoriye bağlı kalınarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ural-Altay dilleri, aglutinasyon, Wili Bang.

Wili Bang and the Theory of Ural Altaic Languages

Abstract

Willi Bang, who examined the Ural-Altaic languages during his pre-doctoral and doctoral studies, argued that these languages were related. Whereas Bang was actually a professor of the English language, his work on the Ural-Altaic languages arose from his interest in Turkology in pre-World War I Belgium. Bang's theory of the Ural-Altaic languages is based on the concept of "agglutination", the theory that words are formed through the addition of suffixes. Accordingly, the bold etymological formulations in Bang's writings from 1890 and beyond, reflect his efforts to explain the origin of constructional and inflectional suffixes by means of verb stems or roots.

Keywords: Ural-Altaic languages, agglutination, Wili Bang.

---

* Bu çalışma, 25-26 Ekim 2007 tarihinde Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın 100. Doğum Yıldönümü Etkinlikleri kapsamında Bölümümüzce düzenlenen "Saadet Çağatay Kişiliğinde Willy Bang Kaup Öğretisi" Sempozyumunda sunulan bildirinin makale hâline getirilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Georg-August-Universität Göttingen, e-posta: kroehrb1@gwdg.de

Bu çalışmada, Willi Bang'ın bilimsel kariyerinin başlangıç yıllarına rastlayan ve günümüzde geniş ölçüde unutulmuş olan birkaç hususiyeti açıklamak istiyorum. Söz konusu bu hususiyetler sanırım bugün de önemlerini kaybetmemişlerdir. Bilindiği gibi Bang, Löven'de bulunduğu süre zarfında Ural-Altay dillerinin akrabalığına inanan bir Ural-Altayist idi. Bana öyle geliyor ki kendisinin daha sonraları Türkoloji alanında yaptığı çalışmalarındaki bazı ilginç noktalar da ancak bu şekilde açıklanabilir.

Bang'ın da anladığı şekliyle, o dönemdeki Ural-Altay teorisi, Ural-Altay dillerinin henüz nispeten ilkel bir safhada olduğu düşüncesinden hareket ediyordu. Bu teori ise “aglutinasyon”, yani “bitişkenlik teorisi” diye bilinen teori üzerine kurulmuştu. Bang'a göre bitişken her dilde, bir yanda sadece sözcük bağlantılarını gösteren ve soyut (dilbilgisel) anlam içeren ekler, yani “yapım öğeleri”, öte yanda ise sadece sözlüksel anlam taşıyan ve yapım öğeleri vasıtasıyla birbirlerine bağlanabilen “sözlüksel öğeler” vardır. Bitişkenlik teorisine göre, yapım öğeleri, sözlüksel anlam taşıyan öğelerden ortaya çıkmıştır. Yani yapım öğeleri, somut anlamları unutulmaya yüz tutmuş ve sonunda tamamen kaybolmuş olan sözlüksel öğelerden gelişmiştir. Türkçede ilgeç olarak da görev yapan *arka* sözcüğü buna örnek olarak verilebilir. Bu sözcük, aslında sözlüksel bir öğe olan ve ‘sırt’ anlamına gelen *arka* sözcüğünün bir devamıdır. Nitekim, *evin arkasında* dediğimizde, buradaki *arka* sözlüksel anlamında değil, soyut ve dilbilgisel anlamda kullanılmıştır.

Bitişken diller, 19. yüzyılın ilk yarısından beri dilbilimciler için Hint-Avrupa dillerinin tipolojik bir karşılığı olarak son derece ilginç bir konu idi. Bu konu üzerine yapılan araştırmalarla Hint-Avrupa dillerinin prehistoryası hakkında yeni bilgiler elde edileceği düşünülüyordu. Bitişkenlik teorisini ortaya atanlar Friedrich Schlegel ve Wilhelm v. Humbolt idi. Bang, bu teoriyi 19. yüzyılda Pott, Schleicher ve Steinthal vasıtasıyla tanıdı. Burada isimleri geçenlerin düşüncelerinde mühim bir rol oynayan “yükselerek gelişme” teorisini de benimsemiş olan Friedrich Müller ve Bang olmuştu. Friedrich Müller, meşhur “Grundriss der Sprachwissenschaft” adlı eserinde “yükselerek gelişme” teorisi hakkında rapor veriyor ve Bang, Müller'in bu hususta söylediklerini “karşılaştırmalı dil araştırmalarının kuruluşundan beri ortaya konulan en büyük gerçeklerinden birisi” olarak niteliyor (Bang 1891a: 7-8, Bang 1893: 5).¹ “Yükselerek gelişme” görüşüne göre, tamamen gelişmiş ve henüz nispeten ilkel bir safhada olan diller vardır.

¹ Bang, “yükselerek gelişme” terimini doktora çalışmasında (1893) Fransızca *développement progressif* terimiyle karşılıyor.

Nispeten ilkel safhadaki dillerde soyut yapım ögeleri henüz azdır veya hiç yoktur. Dilbilgisel ilişkilere işaret eden ögeler de henüz sözlüksel anlamlarıyla görülürler ve bunlar Çincece olduğu gibi ilişkide oldukları sözcüklere eklenmezler. Ural-Altay dilleri ise bu açıdan biraz daha gelişmiştir. Bu dillerdeki yapım ögeleri, ekler şeklinde görülürler. Bu ekler, sözcüklere sadece bitiştirilirler, fakat kaynaşmazlar.² “Aglütinasyon” da zaten “bitiştirme” anlamına gelir. Yine bu dillerde soyut yapım ögeleri bulunmakla birlikte bu ögelerin sayıları pek fazla değildir. Bang’ın doktora çalışmasında da yazdığı gibi, Ural-Altay dilleri bu bakımdan âdeta şeffaf bir görünüm arz eder (Bang 1893: 5). Ona göre, bu dillerde biçimsel açıdan neredeyse bütün ögelerin morfolojik değerleri bilinebilir. Anlambilimsel açıdan bakıldığında ise, bir sözcüğün birden fazla anlamı olabilir; bu anlam değişikliklerini takip etmek ve sözcüğün temel anlamını kolayca ayırt etmek mümkündür. İşte bu olgu, Ural-Altay dil ailesinin, Bang’ın deyimiyle “çok taze bir bitki” olmasından kaynaklanıyor (Bang 1893: 4).

Bang’ın, Ural-Altay dilleri üzerine meslekî kariyerinin ilk dönemlerinde yazdığı çalışmalar (Bang 1890; Bang 1891a; Bang 1891b; Bang 1893; Bang 1895a; Bang 1895b) dikkate alınır, daha sonraki dönemlerde ortaya attığı cüretkâr etimolojilere pek de şaşırılmamak gerekir. O, yapım ve çekim eklerinin aslını, tanımlanmış fiil kökleri veya gövdeleri vasıtasıyla açıklamaya çalıştı. Yani ona göre, eklerin, çok somut ve hâlâ tanımlanabilen temel anlamları olması gerekiyordu. Burada, Bang’ın buna ilişkin verdiği örneklerden birkaçını sunmak istiyorum.

* * *

İlk grubumuz, fiil yapım ekleri. Örneğin, ettirgenlik eki olan **-t-**, Bang’a göre ‘etmek, yapmak’ anlamındaki **et-** fiil kökünün bir devamıdır. Yine aynı şekilde, edilgenlik eki olan **-l- olmak** fiil kökünden, işteşlik eki **-ş-** ise ‘eşlik etmek’ anlamındaki **eş-** fiil kökünden türemiştir (Bang 1916: 925). Bu anlama gelen **eş-** fiilinin bugüne kadar hâlâ tanımlanamamış olduğunu burada belirtmem gerekir. İsimden fiil türeten **+la-** / **+le-** ise bir isimle birlikte kullanılan **almak** fiilinin **al-** köküne “ulaç” eki **-a-**’nın getirilmesiyle (**al-a**) ortaya çıkmıştır. Bang’ın deyimiyle “taşla öldürdüm” anlamına gelen bir cümleyi Ana Türkçeyi konuşanlar şöyle diyordu: “***taş ala öldürdüm**” (Bang 1916a: 921). Aynı şekilde, isimden fiil türeten **+Ad-** ekini, ‘bölmek, ayırmak’ anlamına gelen ve Eski Türkçe **adır-** fiilinin kökü olduğu düşünülen bir ***ad-** fiil köküyle açıklıyor (Bang 1925: 410). Fakat bu fiil de **eş-** fiili gibi bugüne kadar ortaya çıkmamıştır.

² Bitişkenlik teorisinin bu hususiyeti hakkında daha geniş bilgiler ve bitişkenlik teorisinin Türkiye’deki dil inkılabı üzerine büyük etkisi hakkında bkz. Röhrborn 1990: 2416-2418.

İsimden isim yapan **+IXg** ve **+IX** ekleri Bang'a göre 'iliştirmek' anlamındaki **il-** sözcüğünden türemişlerdir (Bang 1916a: 922; Bang 1916b: 1240). Eşitlik (Äquativ) bildiren **+sIG** ise 'asmak' anlamındaki **as-** fiilin bir türevidir ve 3. tekil kişi iyelik eki olan **+sI** da aslında bu **+sIG** ekinin kısaltılmış bir biçimidir (Bang 1916b: 1240). Eksiklik ve yokluk bildiren **+sIz** eki, 3. tekil kişi iyelik eki **+sI** ve 'az' anlamındaki **az** sözcüğünden türemiştir. Buna göre **ensiz** sözcüğü, **en** sözüne 3. tekil kişi iyelik eki **+sI**'nin ve ona da **az** sözcüğünün gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Yani **ensiz** sözcüğünün temel anlamı **eni az**, **eni küçük** olmalıydı (Bang 1916b: 1237-1238). Bang, yokluk bildiren **+sIz** eki için ileri sürdüğü bu etimoloji teklifinden hiç söz etmeden on bir yıl sonra bambaşka bir etimoloji önermiştir (Bang 1927: 40).

Dilbilgisel biçimler arasında en eskileri muhtemelen çekim ekleri olmalı. Bang aynı şekilde bu grupta da etimolojiler türetmeye çalışır. Örneğin şart kipi **-sAr**'ı, 'konuşmak, saymak' anlamındaki **sa-** fiil kökünün geniş zaman eki almış biçimiyle açıklar (Bang 1923: 116-117). Geçmiş zaman eki **-dl** ise ona göre kesin olmamakla birlikte 'yapmak, etmek' anlamındaki **et-** fiil kökünden ya da **atmak** fiilinin **at-** kökünden gelebilir (Bang 1916a: 920). Çoğul eki **+lAr** için ise şunları yazıyor: "Ana Türkçe, **ula-** fiilinden bir eylem adı olan ***ular**'ı türetti ve bunu ***kuş ular**, ***at ular** biçiminde kullandı. Bunlardan da **kuşlar**, **atlar** ortaya çıktı" (Bang 1916a: 924).³ ***At ular**, günümüz Türkçesine çevirirsek "at bağlanır, atlar birleştirilir" gibi bir şey olurdu. Türkçedeki çoğul ekinin aslında bir "topluluk adı (?)"⁴ olduğu Bang'a göre bu etimoloji vasıtasıyla doğrulanır. Bang, bu etimolojik açıklamanın "en ufak bir şüpheye bile yer bırakmayacak" bir açıklama olduğu kanaatinde idi.

Burada verdiğim örneklerin büyük bir çoğunluğunu, Bang'ın I. Dünya Savaşı'nın bitiminden önceki yazılarından alıntılıdım. Bilindiği gibi Bang, savaşın başlaması üzerine Belçika'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Kendisi orada İngiliz filolojisi profesörüydü. Türkolojiyle sadece hobi olarak uğraşıyordu. Dolayısıyla ilk zamanlarda Almanya'dayken kâğıda döktüğü fikirlerin büyük bir kısmını sonradan herhalde hiç gözden geçirmede. Benim burada aktardığım bilgiler de muhtemelen Bang'ın Löven'deyken tuttuğu notlardan ve belki kısmen, kendisinin Ural-Altay dillerinin akrabalığı üzerine yoğunlaştığı dönemlerden kaynaklanıyor olmalı.⁵ Fakat 20. yüzyılın 20'li yıllarında Ural-Altay dilleri teorisi artık modadan kalkmıştı. Bu

³ Bang, bu **ula-** fiiline bir bütün hâline koymak, birbirine bağlamak, birleştirmek (Alm. *zusammensetzen, verbinden, vereinigen*) manalarını veriyor.

⁴ "Sammelname".

⁵ Bang'ın, başlığında "altaisch" sözcüğü olan son neşriyatı 1895 yılındandır.

nedenle Bang'ın bu dönemdeki öğrencileri, onun Löven'deyken üzerinde durduğu fikirlerle herhalde pek karşılaşmadılar. Buna rağmen Bang, 1925 tarihli ve 15 sayfalık üçüncü "Türkoloji mektubu"nun tamamında çıkma durumu eki +*dIn* üzerinde duruyor. Buna göre, 'dışarıda' anlamındaki eski Türkçe *taşdın* sözcüğü, *taş* ve Eski Türkçe kaynaklarda 'başka' anlamında görülen *adın* sözcüklerinden oluşmuştur. Bu biçim önce *taş adın iken, sonra *taşadın* olmuş ve orta hece düşmesi nedeniyle de *taşdın* biçimi ortaya çıkmıştır (Bang 1925: 393). Ayrıca, +*dIn* ekinin Doğu Türkçesinde "hâlâ ayrı bir sözcük olarak algılandığı"ni da belirtir (Bang 1925: 403). Bang bu mektubunda, bu etimolojiyi kendi deyimiyle "Kristof Kolomb'un yumurtası" olarak, yani çok basit, fakat çok şık bir çözüm olarak görüyor.

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün. Bang'ın, o zamanlar çözümlenemeyen sözcük kök ve gövdeleri için ürettiği etimolojiler de kısmen benzer spekülatif karaktere sahipler. Ben bunlardan yalnızca 'sevimli' anlamına gelen ve bugün *sukançig* diye okuduğumuz sözcüğü burada hatırlatmak isterim. Bang'a göre bu sözcük *soğan* sözcüğünün bir devamıdır. Bang, "*soğançig* sözcüğünün *soğan-sig'dan başka bir şey olamayacağını ve bunun şüphesiz olduğu"nu (Bang 1930: 16) iddia ediyor. Bununla beraber, bu etimoloji, tabiri caizse Türkolojinin "garabetler listesi"nde yerini almaya hak kazanmıştır.

* * *

Bang'ın öğrencileri, derslerde böyle spekülatif metotlarla muhtemelen karşılaşmış olsalar da bu metotları pek benimsememiş gözüküyorlar. Nitekim, Saadet Çağatay'ın spekülasyondan uzak ve temkinli çalışmalarında bunu açıkça görebiliyoruz. Öğrencilerinin Bang'dan öğrendikleri şeyler içerikten ve ayrıntılardan ziyade, onun Türkolojiye olan geniş bakış açısıydı. Bang, Wilhelm Radloff gibi çalışmalarında Osmanlıca ve Türkiye Türkçesiyle yetinmiyordu ve Bang, Radloff dışında bütün *Türk diyalektlerini* çalışmalarına dâhil eden ilk kişiydi. Tabii, bu eleştirel yaklaşımımıza rağmen Bang'dan öğrencilerine geçen ve bugün ondan bize kalan, onun filolojik yaklaşımı ve yöntemidir.

KAYNAKLAR

- BANG, Willi (1890). *Uralaltaische Forschungen*. Leipzig. (Einzelbeiträge zur allgemeinen vergleichenden Sprachwissenschaft. 10.)
- (1891a). “Beiträge zur Kunde der asiatischen Sprachen”. *T’oung pao* 2-3, 7-8.
- (1891b). “Études ouraloaltaïques”. *Le Muséon* 4, 1-15.
- (1893). “Les Langues ouralo-altaïques et l’importance de leur étude pour celle des langues indo-germaniques”. *Mémoires couronnés et autres mémoires publ. parl’Académie Royale de Belgique* 49, 1-19.
- (1895a). “Zur vergleichenden Grammatik der altaïschen Sprachen”. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 9, 267-276.
- (1895b). “Zum auslautenden n im Altaïschen”. *T’oung pao* 6, 216-221.
- (1916a). “Studien zur vergleichenden Grammatik der Türk Sprachen [II]”. *Sitzungs-berichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl.* 1916 (37), 910-928.
- (1916b). “Studien zur vergleichenden Grammatik der Türk Sprachen [III]”. *Sitzungs-berichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl.* 1916 (51), 1236-1254.
- (1923). “Das negative Verbum der Türk Sprachen”. *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl.* 1923 (17), 114-131.
- (1925). “Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut, Dritter Brief: Vorläufiges über die Herkunft des türk. Ablativs”. *Ungarische Jahrbücher* 5, 392-416.
- (1927). “Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut, Vierter Brief: Das privative Suffix –sīz”, *Ungarische Jahrbücher* 7, 36-45.
- (1930). “Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut, Fünfter Brief: Lautliches allzu Lautliches”. *Ungarische Jahrbücher* 10, 16-20.
- RÖHRBORN, Klaus (1990). “Mangelnde Worteinheit der agglutinierenden Sprachen in der Sprachtypologie des 19. Jahrhunderts”. *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists*. Berlin/GDR, August 10 – August 15, 1987. Bd. 3. Berlin, 2415-2419.